

Відкриття та діяльність італійських консульств в Одесі наприкінці XVIII – початку XX ст.

У статті на основі матеріалів Державного архіву Одеської області та іноземної преси розглядається діяльність дипломатичного представництва італійських держав протягом кінця XVIII – початку XX ст. в Одесі. Визначені основні напрямки діяльності італійських консулів.

Ключові слова: італійці, консули, Одеса, купці, Неаполітанське королівство, Королівство Італія.

Розбудова і перетворення Одеси на головний причорноморський торговельний порт Російської імперії сприяли, по-перше, утворенню в місті чисельних іноземних громад, по-друге, встановленню міцних економічних зв'язків з іноземними державами. Ці явища визначили той факт, що у XIX ст. в Одесі існували консульства майже усіх провідних держав світу. Ще наприкінці XVIII ст. одними з перших у Одесі почали відкривати свої представництва італійські держави, чий піддані в цей час нараховували 700-800 осіб, що складало 10 частину населення міста [1].

У вітчизняній історіографії питання діяльності в Одесі іноземних консульств, зокрема італійського, залишається майже не дослідженим. Діяльність перших консулів апеннінських держав наприкінці XVIII – 30-х рр. XIX ст. побіжно розглядається в монографії К. Ю. Бацака [2]. В іноземній історіографії італійські консульства в Одесі виступали предметом розгляду у вступних до джерелознавчих праць, присвячених загальній характеристиці документів фондів італійських архівів, що зберігають листування дипломатичних представництв в Російській імперії. У 1952 р. п'ятий випуск серії «Показчики історичних архівів» був присвячений «Послам та консулам Італійського королівства в Росії (1783-1861)» [3]. У 2005 р. Філіппо Маріна у праці «До історії відносин Неаполітанського королівства та Російської імперії: матеріали Державного архіву міста Неаполь» дав загальну характеристику відносин між двома державами та зробив короткий огляд фондів архіву Неаполю, що зберігають консульську кореспонденцію [4].

Враховуючи вищезазначене метою статті є встановити дипломатичне представництво італійських держав і визначити основні напрямки діяльності італійських консулів на основі документів Державного архіву Одеської області (далі –

ДАОО) та іноземної преси. Матеріал у статті поданий хронологічно за двома періодами: перший розпочинається – від появи перших в Одесі консульств італійських держав – Королівства Обох Сицилій, Сардинського королівства, Тосканського герцогства, Папської області та ін.; другий – з 1864 р. – від появи призначення Італійського генерального консула в Одесі до початку Першої світової війни.

Перемога у російсько-турецькій війні 1768 – 1774 рр. і, як наслідок, початок панування Російської імперії на Чорному морі, співпадає з встановленням дипломатичних тісних відносин з італійськими державами, в першу чергу з Неаполітанським (з 1816 р. Королівство Обох Сицилій) та Сардинським королівствами.

Наприкінці XVIII ст. Італія залишалася роздробленою феодальною країною, на теренах якої існувало дев'ять держав: Венеціанська та Генуезька республіки, Велике герцогство Тоскана, герцогства Парми та Модени, Неаполітанське та Сардинське королівства, Папська область та Ломбардія (входила до складу Австрійської імперії). Під час наполеонівських війн майже вся Італія опинилася в залежності від Франції під назвою Італійське королівство, окрім Сицилії (де правила гілка іспанських Бурбонів) та Сардинії (Савойська династія). Після Віденського конгресу 1815 р. в Італії відбулася реставрація старих режимів, очолюваних іноземними династіями: Бурбонам дісталася Королівство Обох Сицилій, Ломбардо-Венеціанська область увійшла до складу Австрійської імперії, представники династії Габсбургів запанували в Моденському, Тосканському та Пармському герцогствах, в Римі була відновлена влада папи. Єдиною національною державою в цей, як і в попередній період, залишалася Сардинське королівство на чолі з Савойською династією, що повернула собі землі П'ємонт, Ніццу та Лігурію.

Неаполітанське королівство і Російська імперія встановили дипломатичні відносини ще 1777 р. за часів правління Фердинанда IV та Катерини II, коли дві держави обмінялися послами. Налагодження відносин пов'язано з експансією Російської імперії у Чорному морі і потребою в союзниках. Перший неаполітанський посол в Російській імперії, герцог Сан Нікола, обіцяв, що Неаполітанське королівство, не беручи участь у російсько-турецькому військовому протистоянні, буде захищати торгові інтереси Російської імперії [5]. Наступний посол Антоніо Мареска, герцог Серра-Капріолла, підписав перший торговельний договір між державами. Цей документ захищав і розвивав торгівлю Неаполю в Леванті, що забезпечувалася зниженням мита для неаполітанських кораблів в Чорному морі [6].

Розвиваючи відносини із Російською імперією, Неаполітанське королівство намагалося зберегти дружбу з її політичним конкурентом – Османською імперією, отримуючи права безперешкодного пересування Чорним морем від турецької влади. Королівство Обох Сицилій спиралося на Російську імперію у боротьбі за італійські території, особливо з Папською областю.

У 1783 р. був підписаний перший торговельний договір між Російською імперією та Сардинським королівством, внаслідок якої держави обмінялися послами [7]. За правління Павла I й Олександра I встановлюються дипломатичні відносини і з іншими італійськими державами.

Заснування нових міст на Чорному морі викликало інтерес не тільки в італійських урядів, а й у купців, моряків, військових, промисловців з італійських земель. Прибуттю італійців сприяли урядові заходи з боку Російської імперії, викликані недосвідченістю місцевого російського купецтва, і зростаючі обсяги міжнародної торгівлі. Це призвело до утворення в Одесі чисельної італійської громади. Вже наприкінці XVIII ст. італійці становлять десятку частину населення Одеси – 800 осіб при загальній кількості населення 7-8 тис. осіб [1]. У 1827 р. в місті проживало 32995 осіб, у тому числі 3498 іноземців (10,6%), серед яких вихідці з різних італійських держав становили 0,96% (334 чол.): з Неаполітанського королівства – 100 осіб (0,3%), з Сардинського королівства – 68 осіб (0,2), з «Італії» взагалі (за документом) – 159 осіб (0,45%), з Тоскани – 7 осіб (0,01%) [8].

У 1834 р. кількість іноземців в Одесі складала 5174 осіб, серед них італійців 28% або 1 016. при

загальній кількості населення 61 899 осіб [9]. Через три роки в Одесі мешкало вже 1600 вихідців з Апеннін. За матеріалами «Первой всеобщей переписи населения Российской империи» чисельність італійців складала 717 осіб, що становило 0,2% від усього населення Одеси. З них лише 142 особи мали російське підданство [10].

Італійці проявили себе у найрізноманітніших галузях міського господарства та виробництва: хлібопекарська (Дж. Гоцці, Дж. Тропано, Дж. Жуанніні), кондитерська, готельно-ресторанна справи (А. Рівара, М. Пасто, Л. Леммі) тощо. Італійські купці створювали потужні торговельні контори (І. Тработті, Б. Понтіо, Я. Порро, брати Анагра, К. Рокко та ін.), що займали експортом зерна до італійських держав.

Збільшення кількості італійців в причорноморських містах та налагодження економічних зв'язків призвели до відкриття перших італійських консульств, при чому перших не тільки в цьому регіоні, а й в Російській імперії загалом. Генеральні консули знаходилися головним чином в Одесі, де також був і власний віце-консул. До Маріуполя, Бердянська, Керчі, Таганрога до 70-х рр. XIX ст. призначалися віце-консули.

Першим було відкрито Неаполітанське генеральне консульство в Херсоні в 1787 р. на чолі з Віченцо Музенгою [11]. У 1797 р. воно було перенесене до Одеси [12]. У травні 1799 р. В. Музенгу на посаді консула змінив тодішній неаполітанський віце-консул Гаetano Гульємуччі [13]. Наступником Г. Гульємуччі став майор у відставці, брат Йосифа де Рібаса, Феліче де Рібас, який обіймав цю посаду з 1807 р. до 1845 р. [14] З 1845 р. його син Михайло де Рібас зайняв посаду Генерального консула. У січні 1854 р. він попросив звільнення з посади через його призначення редактором «Одесского вестника» [15]. У лютому 1854 р. Неаполітанським генеральним консулом став колишній військовий Массімо Нуньєс де Сан-Секондо, а після його смерті 1855 р. цю посаду обійняв Алессандро Ведіноа [16].

У 1804 р. в Одесі було відкрито сицилійське генеральне консульство [17], а у 1817 р. сардинське генеральне консульство на чолі якого був призначений Дорла Дольчаква, але хвороба не дозволила йому посісти це місце, тому замість нього був відправлений граф Луїджі Даттілі дель Торре – генерал-лейтенант сардинського війська [18]. Наступником графа дель Торре в 1825 р. став Гаetano Міланта.

Під час Кримської війни 1853-1856 рр. сардинські консул Стефана Берцолезе і віце-консули були відкликанні з Одеси та інших північно-причорноморських портів. Їхні обов'язки взяли на себе представники інших іноземних держав. По закінченню війни посаду генерального сардинського консула обійняв кавалер Габриель Галатері де Дженола [19].

У 1821 р. в Одесі існувало тосканське консульство на чолі з Християном фон Том, який одночасно був і австрійським консулом. У 1831 до 1855 р. на цю посаду був призначений російський підданий грецького походження, купець, банкір, меценат Федір Павлович Родоконакі [20]. На початку 1850-х рр. до складу тосканського консульства увійшло Луккське тимчасове консульство в Одесі на чолі з Дуіванетті (Дулованетті) [21].

У 1830-ті рр. в Одесі знаходилося і Папське (Римське) генеральне консульство, яке 1838 р. очолював Паоло Джузеппе Джованнеті, а 1840 р. Лучано Міланта [22], який обіймав цю посаду більше 20 років [23]. В Одесі існувало і Пармське консульство на чолі з кавалером Франческо Багер-і-Рібас (Francesco Vaguer e Ribas) та віце-консулом Джузеппе Кальзада [24].

Звичайною була практика, коли консулами ставали не піддані відповідних держав, а поважні громадяни Одеси. Наприклад, грек Іван Раллі, який володів торговим домом «Брати Раллі» довгий час був консулом США в Одесі. Не виключенням були й італійці. Так купець 1-ої гільдії генуезець Яків Порро був португальським консулом. У 1890 р. 41-річний італійський підданий Іван Котронео був призначений іспанським консулом в Одесі. Іван Котронео мешкав в Одесі з 1859 р., мав дачу на Малому Фонтані та займався торговельною справою з річним обігом більше 100 тис. крб. [25].

Італійські консули найчастіше були або купцями, або колишніми військовими. Гаetano Гульємуччі згадується в магістратських списках купців Одеси за 1802 р. [26]. У 1820 р. на території Нерубайських хуторів його вдова Єлизавета Гульємуччі володіла ділянкою в 25 дес. [27]. 1834 р., через скрутне фінансове становище, вона віддала під грошову заставу будинок та склад у новому м'ясному ряді в I-у кварталі II-ї частини міста [28].

Феліче де Рібас володів лавками, через які прикажчик швидко збував товари закордон, та товарним складом на Воєнному форштаді, який

1819 р. перейшов у його власність від вдови міського архітектора Марії Аделади Фраполлі. У власності консула перебували ще два будинки вартістю 46 620 крб. [29].

У 1834 р. спеціально для уряду Королівства Обох Сицилій неаполітанським віце-консулом Михайлом де Рібасом був підготовлений «Нарис про місто Одесу» [30], в якому автор подає коротку історію міста, умови ведення торгівлі, економічні та демографічні показники, характеризує культурне життя міста тощо.

Робота М. де Рібаса не була унікальною у своєму роді. Італійці відкривали консульства та представництва в причорноморських містах з метою поширити свій економічний вплив, тому консули, у своєму листуванні з італійським урядами чи іншими консулами, описували історію міста, умови та стан торгівлі, показники експорту та імпорту через порти (особливо, що стосується товарів, якими торгували італійці), вказували кількість кораблів за країнами, що заходили в порт тощо. Не лише консули передавали відомості про Одесу і тим самим рекламували місто перед урядом і негоціантами. Перша відома робота про Одесу в Італії вийшла 1817 р. у Флоренції під назвою «Відомості про Одесу» авторства невідомого автора-негоціанта [31].

Консули опікувалися захистом економічних інтересів та спадковими справами своїх співвітчизників, підтверджували підданство своїх громадян на запити уряду Російської імперії, надавали допомогу тощо. Негоціанти, які не мали в місті консулів своїх держав потерпали від порушення їхніх прав з боку місцевої влади. Але й самі консули у своїй роботі нерідко натикалися на бюрократичні перепони. Наприклад, Михайло де Рібас протягом більше 11 років займався справою передачі спадку римо-католицького священника в Таганрозі Петра Вело його родичам, що проживали в місті Топарі [32]. Як і в цій справі, так і в інших, перепорою ставали місцеві імперські градоначальники, чиновники, судді та ін.

Консульства окремих італійських держав існували в Одесі до створення єдиного Італійського королівства. Спираючись на Францію, П'ємонт у військовому протистоянні зміг витіснити Австрійську імперію і на 1860 р. об'єднати усі землі, окрім Рима з областю Лаціо та Венеції. 17 березня 1861 р. загальнонаціональний парламент в Турині проголосив створення Італійського королівства на чолі з п'ємонтським

королем Віктором Еммануїлом II. У 1866 р., скориставшись війною між Австрійською імперією і Пруссією, уряд Італії здійснив приєднання Венеції, а 1871 р. відбувся успішний похід італійських патріотів на Рим, що завершив об'єднання Італії.

У 1864 р. на посаду генерального консула Італії був призначений кавалер Сальватор Кастілья (Salvatore Castiglia) [33]. С. Кастілья народився 10 березня 1819 р. в Палермо, під час війни за об'єднання Італії був соратником Джузеппе Гарібальді, був призначений командуючим воєнно-морським флотом на Сицилії. Через свій складний характер та незалежні погляди він не вписався у вищі політичні кола італійського королівства і був призначений генеральним консулом спочатку до Копенгагена, потім до Одеси, де прослужив 27 років. В 1891 р. він полишив посаду і повернувся до Італії, де помер 1895 р. Саме за часи роботи консулом С. Кастілья у 1875 р. було ліквідовано італійські консульства у Бердянську та Таганрозі, весь південь імперії став ареною діяльності італійського генерального консула в Одесі [34]. Відомо, що 1883 р. С. Кастілья збирав кошти на допомогу постраждалому від землетрусу острову Іскія [35]. У 1890 р. син Сальватора, Танкреді Кастілія, став італійським віце-консулом в Одесі [36].

18 квітня 1875 р. була підписана консульська конвенція представниками італійського і російського дворів князем Рафаелем Барболані та князем Олександром Горчаковим відповідно, що регулювали права і обов'язки представників обох держав [37].

Будучи італійським генеральним консулом, С. Кастілья став першим головою Італійського благодійного товариства. 1908 р. в Російській імперії існувало шість італійських благодійних товариств, одне з яких розміщувалося в Одесі. Одеське товариство було засновано 12 червня 1863 р. і 1908 р. нараховувало 150 членів і майно в розмірі 70 145 італійських лір. Італійське благодійне товариство видавала кошти співвітчизникам у різноманітних надзвичайних ситуаціях, виплачувало стипендії та репатріації, брало на себе поховання італійців на чужині і т.д. Членами товариства були представники місцевої громади, які робили щорічні внески, окрім них, в обов'язковому порядку, пожертви робили моряки італійських кораблів, що постійно приходили в причорноморські порти, купці та окремі торгові фірми («Брати Анатра»), консули та віце-консули, банківські установи, до товариства надходили кошти з благодійних театральних вистав і т.д. Генераль-

ний консул кожного року писав звіти про діяльність товариства і надсилав його до Італії [38].

1891 р. місце С. Кастілья посів Мікеланджело Пінто, на початку 1890-х рр. канцелярія Італійського Генерального консульства переїхала до будинку Бродського №2 [39]. В грудні 1894 р. генеральним консулом став барон Нікола Скїтті (Squitti) [40]. Нікола Скїтті був автором роботи «Італійські колонії в окрузі Одеського консульства» [41], 1892 р. на основі його доповіді в «Бюлетні Міністерства іноземних справ Італії» були надруковані показники зовнішньої торгівлі Одеси [42]. Після барона Н. Скїтті генеральним консулом став Едуардо Бонеллі [43], а після нього І. М. Россет [44].

У 1902 р. місце віце-консула посів кавалер Сільвіо Коцціо (1857-1927). Влітку 1914 р. С. Коцціо перебував у відрядженні в Італії, де представив президенту Лігурійського товариства історії вітчизни маркізу Чезаре Імперіале свою роботу «Історичні нотатки про панування генуезців у Криму та короткі замітки про походження міста Одеси та його італійської колонії» (так і не була надрукована), за яку на виставці в Мілані 1906 р. отримав золоту медаль [45]. В цей час обов'язки С. Коцціо виконував професор італійської мови Новоросійського (Одеського) університету Джованні Сперандео [46]. Під час свого відрядження 1906 р. до Риму у журналі «Rivista d'Italia» Д. Сперандео опублікував працю «Італійці на Чорному морі. Колонії Одеси» («Gli italiani nel Mar Nero. La colonia di Odessa») [47]. В ній було подано огляд діяльності італійської громади Одеси.

Таким чином, відкриття італійських консульств в містах Північного Причорномор'я припадає на початок панування Російської імперії у причорноморському регіоні. Через утворення в Одесі економічно потужної італійської громади, саме в цьому місті з 1797 по 1820-ті рр. відкриваються перші генеральні італійські консульства. На початку 1860-х рр. зі створенням єдиного королівства Італія, в Одесі створюється Генеральне консульство Італії, що опікується італійцями, які мешкали на території Херсонської, Таврійської, Катеринославської, Бессарабської губерній та області Війська Донського. За своїми професіями особи, які займали консульські посади, найчастіше були купцями або військовими. Дипломатичні представники опікувалися захистом економічних інтересів своїх співвітчизників, були авторами перших праць з історії італійської громади в Одесі.

Джерела і література

1. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Ленинград: Наука, 1975. – С.161.
2. Бацак К.Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. – К.: Знання України, 2004. – 300 с.
3. La legazione e i consolati del Regno di Sardegna in Russia (1783-1861) a cura di Francesco Vacino. –Roma: Tip. riservata del Ministero Affari Esteri, 1952. – 74 p.
4. Marina F. Per una storia dei rapporti fra il Regno di Napoli e l'Impero russo: materiali documentari dell'Archivio di stato di Napoli// Europa Orientalis. Archivio italo-russo. – Vol IV. – 2005. – P. 243-295.
5. Там само. – P. 246.
6. Там само. – P. 248.
7. La legazione e i consolati del Regno di Sardegna.... – P. 11.
8. Діанова Н. М. Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець XVIII ст. – 1861 р.): дис.: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2003. – С.159.
9. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С.108.
10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи / Под ред. Н. А. Тройницкого. Т.XLVI: Херсонская губерния. – СПб.: Издание центрального статистического комитета министерства внутренних дел, 1904. – С. 96.
11. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С. 177.
12. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф.17, оп.1, спр.62, арк.9.
13. Там само, спр. 85, арк.1.
14. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С. 178.
15. ДАОО, ф.1, оп. 193 за 1854 р., спр. 22, арк. 18.
16. Там само, арк. 170.
17. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С. 177.
18. La legazione e i consolati del Regno di Sardegna.... – P.23.
19. ДАОО, ф.1, оп. 193 за 1854 р, спр. 22, арк. 158.
20. Там само, арк. 144.
21. Там само, арк. 54.
22. ДАОО, ф.1, оп. 192 за 1840 р., спр. 49, арк. 6.
23. ДАОО, ф.1, оп. 193 за 1854 р., спр. 22, арк. 192.
24. Consiglio di stato ordinario // Almanacco di corte per l'anno – Parma, Tipografia Reale, 1858. – P. 441.
25. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1842, арк.78.
26. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С.115.
27. ДАОО, ф.59, оп. 3, спр. 240, арк. 1.
28. Там само, ф.17, оп. 13, спр. 215, арк. 200.
29. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С.116.
30. Ribas M. Saggio sulla città di Odessa di Michele de Ribas e altri documenti dell'archivio di Stato di Napoli / a cura di Moracci G.- Genova, [1988]. – 107 p.
31. Бацак К.Ю. Вказ. праця. – С.172.
32. ДАОО, ф.1, оп. 192 за 1844 р, спр. 75, арк. 2.
33. Brancato F. Castiglia, Salvatore // Dizionario biografico degli italiani. – Vol. 22. – Roma, 1979. – P. 175.
34. ДАОО, ф.2, оп. 1, спр. 973, арк.7.
35. Gazzetta ufficiale del regno d'Italia. – 1883. – 31 ottobre.
36. ДАОО, ф.2, оп. 1, Спр. 1465, арк. 15.
37. Там само, ф.5, оп. 1, спр. 1595, арк.11.
38. Gazzetta ufficiale del regno d'Italia. – 1877. – 12 ottobre.
39. ДАОО, ф.2, оп. 1, спр. 1872, арк. 47.
40. Там само, спр.2038, арк.34.
41. Squitti N. Le colonie italiane nel distretto consolare di Odessa // Emigrazione e Colonie. Raccolta di rapporti dei RR. agenti diplomatici e consolari. – Roma. – 190. – Vol.1., parte 3. – 1903. – P. 171-184.
42. Movimento commercial di Odessa. (Da un rapporto del barone Squitti, regio console generale a Odessa) // Bollettino del Ministero degli Affari Esteri. – 1903. – Roma. – P. 444-446.
43. ДАОО, ф.2, оп. 1, спр. 3263, арк.30.
44. Там само, спр. 3599, арк.42.
45. Volpicella L. Proemio // Atti della Società Ligure di Storia Patria. – Vol. LVI. – Genova, 1928. – P. IX.
46. ДАОО, ф.2, оп.1, спр. 3599, арк.42.
47. Spendero G. Gli italiani nel Mar Nero. La colonia di Odessa // Rivista d'Italia. – 1906. – Agosto. – P. 325-342.

Елена Феденко

Открытие и деятельность итальянских консульств в Одессе в конце XVIII – начале XX в.

В статье на основе материалов Государственного архива Одесской области и иностранной прессы рассматривается дипломатическое представительство итальянских государств в Одессе в конце XVIII – начале XX в. Определены основные направления деятельности итальянских консулов.

Ключевые слова: итальянцы, консулы, Одесса, купцы, Неаполитанское королевство, Королевство Италия.

Olena Fedenko

Opening and activities of Italian consulates in in the late 18th – early 20th centuries.

On the basis of archival materials and the foreign press the article deals with the history of Italian consulates in during the late 18th – early 20th centuries. Much attention is given to the activities of the general consuls.

Key words: the Italians, the consuls, Odessa, merchants, the Kingdom of Naples, the Kingdom of Italy.